

2017 | 1

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *CSÁKÓ JUDIT*
KANCELLÁRIA ÉS TÖRTÉNETÍRÁS
A 14. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON
- *KOVÁCS VIKTÓRIA*
LELESZ PATRÓNUSAI
- *KITANICS MÁTÉ–HANCZ ERIKA–TÓTH TAMÁS–
PAP NORBERT*
A TURBÉKI KEGYTEMPLOM
TÖRÖK ELŐZMÉNYE
- *RADA JÁNOS*
A KULTÚRHARC RETORIKÁJA
ÉS A PROTESTANTIZMUS
- *KÁRBIN ÁKOS*
AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK
ÉS A VALUTAREFORM ELŐZMÉNYEI
- *TURBUCZ DÁVID*
PIŁSUDSKI MEGÍTÉLÉSE MAGYARORSZÁGON
- *VÁMOS PÉTER*
MAGYAR GEOFIZIKUS EXPEDÍCIÓ KÍNÁBAN
1956–1962
- ÁDÁM MAGDA (1925–2017)

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 1. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,

GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,

OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSSI LÁSZLÓ,

SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,

VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Kitanics Máté–Hancz Erika–Tóth Tamás–Pap Norbert: A turbéki kegytemplom török előzményének kérdése	1
Kárbin Ákos: Az Osztrák–Magyar Bank és az 1892. évi valutareform előzményei	19
Vámos Péter: Baráti segítség és önerőre támaszkodás. Magyar geofizikus expedíció Kínában 1956–1962	47

MŰHELY

Csákó Judit: Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés	77
Kovács Viktória: Lelesz patrónusai	103
Rada János: A kultúrharc retorikája és a protestantizmus magyarországi röpiratokban	129
Turbucz Dávid: Pilsudski megítélése Magyarországon a két világháború között	145

MÉRLEG

Kondomínium: a kora újkori történelem és irodalom határvidékén (<i>Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs</i>)	163
--	-----

MEGEMLÉKEZÉS

Ádám Magda (1925–2017) (<i>Borhi László</i>)	173
--	-----

KITANICS MÁTÉ–HANCZ ERIKA–TÓTH TAMÁS–PAP NORBERT

A turbéki kegytemplom török előzményének kérdése*

Szigetvár közelében, a turbéki szőlőhegy lába alatt már több évszázada áll az a templom, amely hosszú ideig fontos igazodási pontot jelentett a helyiek és a tágabb környezetében élők számára. A Segítő Szűz Máriának (Mariahilf) szentelt építményt a 18. századtól a 20. századig a főbb búcsúnapokon, de év közben is több ezer magyar, német, horvát és cigány hívő látogatta. A kegytemplom az idők folyamán nemcsak búcsújáróhelyként vált ismertté, hanem a közzvélekedés e helyhez kötötte I. Szulejmán szultán egykori sírkápolnáját és az azt körülvevő épületkomplexumot is. A legenda olyan erősen beépült a köztudatba, hogy a szultáni türbe után folytatott, mintegy száztíz éve zajló tudományos vizsgálatokat is befolyásolta. A kérdéskörrel foglalkozó kutatók többségét megtevesztette a szulejmáni halálozási hellyel és a türbe építésével kapcsolatos, több évszázadra visszatekintő emlékezet és emlékezetpolitika.

2012 őszén a Török Együttműködési és Fejlesztési Ügynökség, valamint Szigetvár városa támogatási szerződést kötött Szulejmán szultán egykor Szigetvár mellett állt türbéjének felkutatása érdekében. A vizsgálatok Pap Norbert vezetésével 2013 januárjában kezdődtek. A cél az volt, hogy a kutatócsoport természettudományos módszerekkel, a földrajzi szemlélet következetes alkalmazásával, a források és információk minél tágabb körének felhasználásával végezze munkáját. A turbéki kegytemplom mindjárt a 2013. év elején a kutatás homlokterébe került. Ennek köszönhetően napjainkra már az építmény keletkezésének körülményeiről,¹ a türbe és a templom viszonyáról, az emlékezeti kérdésekről² jóval több információval rendelkezünk.

Így ma már azt is tudjuk, hogy a türbe máshol állott: az elmúlt évek kutatásai során sikerült azonosítani annak helyét a közeli turbéki-zsibóti szőlőhegyen.

* A cikk az NKFIH K 116270 számú, „Szigetvár és Turbék politikai, katonai és szakrális szerepe az oszmán–Habsburg nagyhatalmi vetélkedésben és a magyarországi török berendezkedésben – tények és emlékezet” című projekt támogatásával készült.

1 Az építmény keletkezésének körülményeihez ld.: *Gárdonyi Máté: A turbéki kegyhely kialakulása.* In: Szűz Mária segítségével. A turbéki Mária-kegyhely története. Szerk. Varga Szabolcs. MTA BTK, Bp., 2016. 15–28.

2 Az emlékezetpolitikai kérdésekhez ld.: *Hóvári János: Gondolatok a 16–17. századi magyar–török kapcsolatokról.* 21. századi értelmezéséhez a szigetvári oszmán–török múlt kapcsán. In: Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron/Kanuni Sultan Süleyman’ın Sigetvar’daki Hatırası. Szerk./ed. Pap Norbert. PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, Pécs, 2014. (Mediterrán és Balkán Fórum VIII. évf. – Különszám.) 11–21.

A templom múltjához kapcsolódó számos más kérdés azonban nyitott maradt: többek között az sem volt egyértelmű, hogy ha nem is a szulejmáni türbe alapjaira épült, nem volt-e esetleg a 16–17. században valamilyen más török épület a templom helyén vagy annak közvetlen környezetében? E munkánk így alapvetően annak a kérdésnek a megválaszolására irányul, hogy lehetett-e bármilyen közvetlen török előzménye a turbéki kegytemplomnak.

Kutatástörténet

Az első tudományosabb igényességgel írt értekezés, Németh Béla *Szigetvár története* című monográfiája részben történeti tényekre, részben legendákra épült.³ A szerző szerint Szulejmán szultán síremlékét a szultáni sátor helyén emelték, ott, ahol ma a turbéki templom áll. Forrásokkal meg nem erősített elbeszélése alapján a Haditanács 1693-ban, a terület visszafoglalása után elrendelte a Szulejmán sírjánál lévő török csontok kiszedését és elszállítását, ezzel együtt a hely Szűz Mária tiszteletére történő kialakítását. Németh Béla ide vezette vissza a turbéki búcsújáráshely keletkezését. Úgy vélte, a török mecsetet alakították át katolikus templommá, amelyen belül az oltár alatt porladnak a szultán belső részei. Némethet követően számos kutató tett hitet a türbe–templom kontinuitás mellett.⁴

Ezzel szemben Takáts Sándor 1927-ben megjelent munkájában úgy foglalt állást, hogy a turbéki kegytemplom helye nem lehet azonos Szulejmán szultán türbéjének helyével.⁵ Ennek alapján eddig a legtöbben úgy vélték, Takátsnak lehetett valamilyen információja arról, hogy a templom nem a türbe és a komplexum területén épült fel. Molnár József is részben erre a véleményre alapozva kereste másutt a sírkápolnát.⁶ A kutatók figyelmét azonban elkerülte Takáts 1915-ben megjelent írása, amelyből egyértelműen kiderül, hogy maga is a templom közvetlen környezetében feltételezte a sírt, hiszen így fogalmazott: „Ez a templom azonban

3 Németh Béla: *Szigetvár története*. Pécsi Irodalmi és Könyvnyomdai Rt., Pécs, 1903. 389.

4 Ezzel kapcsolatban ld.: *Reiszig Ede*: Somogy vármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Apollo Irodalmi Társaság, Bp., 1914. 30–179.; *Hauptmann Pál–Hal Pál*: Szigetvári Kalauz. Zrínyi Múzeum-Egyesület, Szigetvár, 1925. 61.; *Hal Pál*: Szigetvár 1688 és 1689-ben: Szigetvár török uralom alól való felszabadulásának 250. évfordulója alkalmából. Gróf Andrássy Mihály, Szigetvár, 1939. 20.; *Bálint Sándor*: Búcsújáras és település. Katolikus Szemle 53. (1939) 9. sz. 540–545.; *Kováts Valéria*: Szigetvári történeti néphagyományok. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1963) 249–285.; *Uő*: Turbék ásatási jelentés. Janus Pannonius Múzeum (Pécs), Régészeti Adattár, 1971. No. 1638.83.; *Molnár Imre*: Szigetvár és környéke. Panoráma, Bp., 1983. 79.; *Barna Gábor*: Búcsújárási és kegyhelyek Magyarországon. Panoráma, Bp., 1990. 175.; *Gőzsy Zoltán*: Szigetvár története a 18. században. Szigetvári Kultúr- és Zöld Zóna Egyesület–Szigetvári Várbaráti Kör, Szigetvár, 2012. 324.

5 *Takáts Sándor*: Nagy Szolimán császár sírja. In: *Uő*: Rajzok a török világból. IV. [Bp., 1927.] 123–132.

6 *Molnár József*: Szulejmán szultán síremléke Turbékben. Művészettörténeti Értesítő 14. (1965) 1. sz. 64–66.

sohasem volt Szolimán sírja, hanem a sírt őrző dervisek temploma.”⁷ E véleményét Takáts valószínűleg a Pater Angelicus néven publikáló Zafféry Károlynak a *Religio* című katolikus folyóiratban 1889-ben megjelent cikkére alapozta, aki ott arról ír, hogy Kollár György szigetvári plébános 1770-ben kápolnát épített a régi török templom helyére.⁸

A Takátsra tévesen hivatkozó Molnár szerint a türbe a Leandro Anguissola által 1689-ben készített ostromzár-vázlatrajzon látható „F” jelzetű helyszínnel azonosítható. Erről az Almás-patak mellett lévő „Türbék” nevű helyről azt gondolta, lakói csak 1693 után költöztek a Szigetvártól keletre lévő mai Turbékra. Szerinte az, hogy a turbéki major kegytemplomát Szulejmán emlékezetére emelték volna, csak legenda, ugyanis „elképzелhetetlen, hogy a katolikus egyház állított volna emléket egy pogány szultán hamvai fölé”.⁹

A régész Kováts Valéria elmélete szerint Szulejmán szultán az Almás-patak mellett halt meg, a türbét és a komplexumot azonban Turbéken építették fel azon a helyen, ahol a turbéki kegytemplom áll. Elméletének bizonyítására 1971-ben ásatásokat végzett a templom belsejében és a templomudvarban. Eredményeit részletesen nem közölte, de ásatási dokumentációja ma is megtalálható a Janus Pannonius Múzeum régészeti adattárában.¹⁰ Kováts úgy gondolta, a kegytemplom fedi a türbe és a dzsámi, valamint a derviskolostor egykori területét. A katonák kaszárnyája a templom északi határvonalán húzódott volna, míg az Esterházy-ábrán feltüntetett kapu pontosan ott volt, ahol a templom déli bejárata nyílik. Hipotézise szerint a középkorban egy gótikus kápolna állhatott ezen a helyen, amelyet a törökök felhasználtak a türbe építéséhez.¹¹ Kováts a templomban megfigyelt és leírt másodlagosan beépített török kori építőanyagokat és tartozékokat (oszlopot, faragott köveket, mosdómedencét, török rézedényt), ám Szulejmán szultán mauzóleumának, török kori erődítésnek, alapfalaknak, árkoknak, a 16–17. században itt megtelepedett népességnek a nyomait ugyanúgy nem sikerült azonosítania, mint a gótikus előzményt sem. Mindezek ellenére főként a másodlagosan beépített török kori építőanyagok és a templomudvarban talált, általa hódoltság koriként meghatározott, bontásból származó téglák alapján mégis arra az álláspontra helyezkedett, hogy a síremlék és az azt körülvevő erőd legvalószínűbben a templom helyén állhatott.

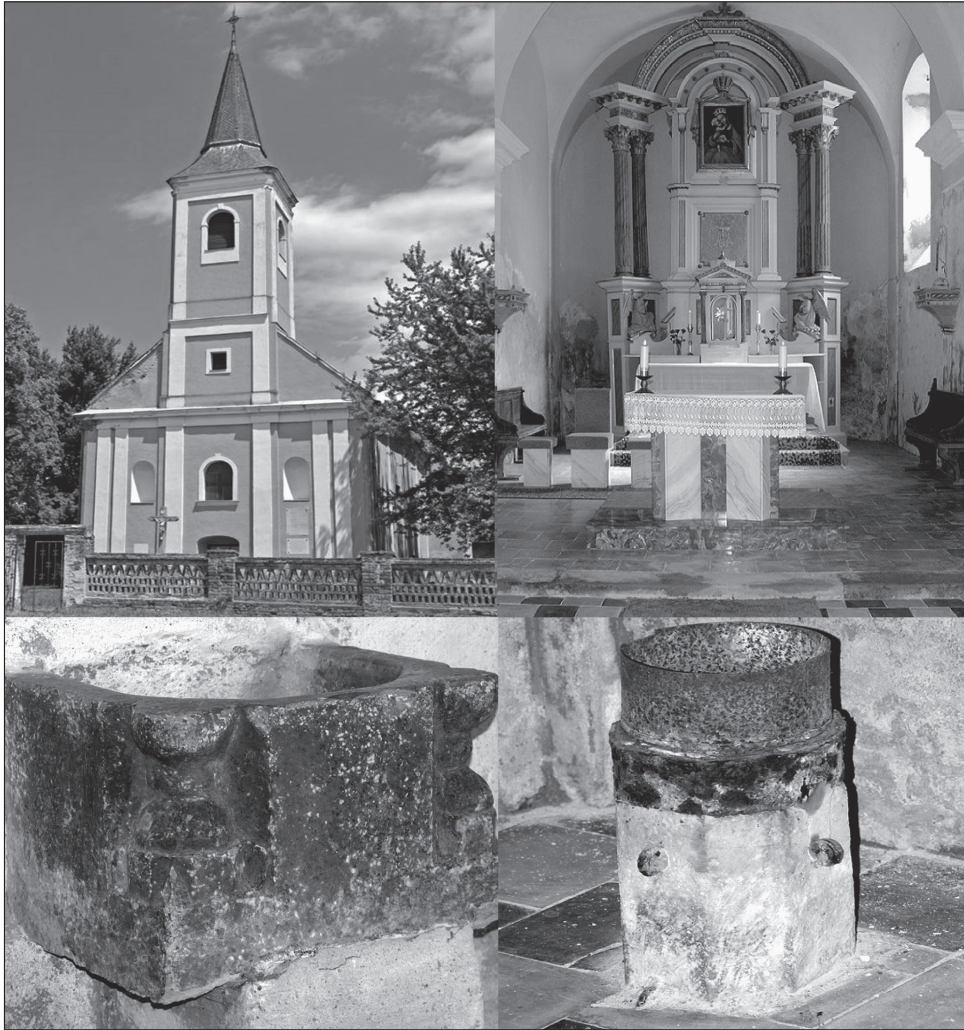
7 Takáts Sándor: Vezír Szokolli Musztafa Basa. Budapesti Szemle 162. (1915) 460. sz. 46. A cikk később az 5. jz.-ben idézett kötetben is megjelent.

8 P. Angelicus: Regnum Marianum. Religio 48. (1889) II. félév, 406–409.

9 Molnár J.: i. m. (6. jz.) 66.

10 Kováts V.: Turbék ásatási jelentés i. m. (4. jz.)

11 Kováts az Esterházy-féle ábrán szereplő, szerinte egybeépített mecsetként és türbeként értelmezhető sírhely különleges alakját azzal kívánta igazolni, hogy az pontosan egy gótikus templom alapjaira épült. Ez megmagyarázta volna a szokatlan formát és tájolást is.

1. ábra. A turbéki Segítő Boldogasszony templom és egyes török kori építőelemei, tartozékai¹²

Legújabbán a türbe–templom kontinuitás elméletét Szabó Géza régész eleve-nítette fel, aki elsősorban Kováts Valéria ásatási dokumentációjára támaszkodva alakította ki hipotézisét. Kovátscsal szemben azonban úgy vélte, magának a turbéki kegytemplomnak nincs közvetlen török kori előzménye. Mégis, a templomudvarban 1971-ben török koriként meghatározott mészhabarcsos törmelékrétegre

12 A török kori építőelemek, tartozékok közé sorolható többek között a szenteltvíztartóként használt mosdómedence (bal alsó kép), ill. a templom déli bejáratánál álló nyolcszögletű kőoszlop (jobb alsó kép), amely felett néhány évtizeddel ezelőtt még egy – szintén szenteltvíztartóként használt – török rézedény függött egy fogantyún. Török eredetű faragott kövek találhatóak továbbá a kórus-feljárat első és második lépcsőfokánál is.

hivatkozva, azt omladékként azonosította, az egykori türbét pedig a kápolna közvetlen környezetébe helyezte, annak pontosabb lokalizálása nélkül.¹³ Folklorisztikai vizsgálata szintén az egykori türbe és a templom kapcsolatára összpontosult, a népi emlékezetben fennmaradt egyes történetekkel látta bizonyítottnak a türbe lokalizálását a templom környékére.¹⁴

A türbekutatás legújabb fejezete keretében a Pap Norbert, majd a Fodor Pál és Pap Norbert által közösen vezetett kutatócsoport tisztázta, hogy Szulejmán türbéje nem a templom helyén vagy annak környezetében, hanem attól távolabb, a turbéki-zsibóti szőlőhegyen épült fel.¹⁵ Gyenizse Péter és Bognár Zita ehhez kapcsolódó vizsgálatából azt is tudjuk, hogy a templom környékéről nem lehetett látni a várat, így az vezetési pontnak alkalmatlan volt.¹⁶ A török források nem adnak támpontot a templom esetleges török előzményeiről, és csak homályos, ellentmondásos információkat szolgáltatnak a szultán halálának helyével kapcsolatban is.¹⁷ A téma kutatástörténetét, beleértve a templom szerepét is, Pap Norbert és Kitanics Máté dolgozta fel.¹⁸

A fentebbi kutatóknak elsősorban a türbe és a templom kapcsolatát taglaló tematikáját meghaladó, hiánypótló munkát közölt 2016-ban Varga Szabolcs, Gárdonyi Máté, Sterner Dániel, Mohay Réka és Siptár Dániel.¹⁹ A 2013-ban felállított kutatócsoportunk legújabb eredményeit saját vizsgálataikba beépítő szerzők részletesen tárgyalták a kegyhely létrejöttének, történetének és lehetséges jövőjének alakulását.²⁰

13 Szabó Géza–Kovács Imre–Szőkefalvy-Nagy Zoltán: Szulejmán szultán szigetvári türbéje körül talált izniki fajansz töredékek összehasonlító vizsgálata és az ahhoz kapcsolódó terepi kutatások vizsgálatai. *Gesta* 13. (2014) 59–78.

14 Szabó Géza: Szulejmán szultán halálának és türbéjének helye a szigetvári történeti és népi emlékezetben az újabb kutatások alapján. *Ethnographia* 125. (2014) 3. sz. 383–400.

15 Norbert Pap–Máté Kitanics–Péter Gyenizse–Erika Hancz–Zita Bognár–Tamás Tóth–Zoltán Hámosi: Finding the Tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: Historical, Geophysical and Archeological Investigations. *Die Erde* 146. (2015) 4. sz. 289–303.; Fodor Pál–Pap Norbert: Szulejmán szultán szigetvári sírkápolnája nyomában. *Magyar Tudomány* (2016) 9. sz. 1057–1066.

16 Gyenizse Péter–Bognár Zita: Szigetvár és környéke 16–17. századi tájrekonstrukciója kartográfiai és geoinformatikai módszerekkel/Sigetvar ve Çevresinin Haritacılık ve Jeoenformasyon Yöntemleriyle 16–17. Yüzyıl Peyzaj Rekonstrüksiyonu. In: Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron i. m. (2. jz.) 73–90.

17 Hancz Erika: Nagy Szulejmán szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban/Osmanlı Kaynaklarına Göre Kanuni Sultan Süleyman'ın Sigetvar'daki Otağ Yeri, Ölümü ve Türbesi. In: Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron i. m. (2. jz.) 55–71.

18 Pap Norbert–Kitanics Máté: Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbéjének kutatása (1903–2015). *Mediterrán és Balkán Fórum* 9. (2015) 2. sz. 2–19.

19 Szűz Mária segítségével i. m. (1. jz.)

20 Gárdonyi M.: i. m. (1. jz.) 15–28.; Varga Szabolcs: Turbék a 19. században. In: Szűz Mária segítségével i. m. (1. jz.) 29–42.; Mohay Réka: A turbéki kegytemplom lehetséges jövője. In: uo. 79–85.

A templom szimbolikus szerepével, így a népi hagyományban felbukkanó eredettörténetek forrásával Pap Norbert foglalkozott két dolgozatában is.²¹ Ennek alapján megállapítható, hogy a templom körül kialakult hiedelmek jól megfelelnek az oszmán kor utáni keresztény felfogásnak, a Habsburg birodalmi érdekeknek, majd pedig a magyar–török kapcsolatok fejlesztése politikai szempontjainak is. Úgy tűnik, a templommal összefonódó Szulejmán-legenda mögött nem az autonóm népi emlékezet, hanem tudatosan alakított emlékezetpolitika állt.

A templom török kori előzményének vizsgálata történeti földrajzi, geofizikai és régészeti módszerekkel

A templom esetleges török kori előzményeinek vizsgálatához komplex módszertant alakítottunk ki. Elemeztük az írott forrásokat, megvizsgáltuk, hogy van-e bennük információ a templomhoz kötődő török épületekről. A 2009. évi ásatás, valamint a 2009. és 2014. évi geofizikai vizsgálatok eredményei révén igyekeztünk nyomára bukkanni korábbi, török építmények alapozásának, védelmi rendszernek, illetve az oszmán életforma esetleges nyomainak. A templom környékén gyűjtött éremleletek időbeli eloszlása alapján meghatároztuk a templom használatának időbeli kereteit és intenzitását.

A 16–18. századi források elemzése

A 16–18. századi magyar, latin és német nyelvű források alapján egyértelmű, hogy Szulejmán türbéje és a később felépített türbéki kegytemplom két különböző, egymástól jól elhatárolható, távolabbi helyen állt. A türbe, a mellette álló dzsámi és derviskolostor, ezzel együtt az ezeket őrző erőd egynegyed mérföld távolságra, vagyis mintegy 4 kilométerre, „egy órácskányi” járásra, keletre épült fel a szigeti vártól, magán a türbéki szőlőhegyen.²² A település szerkezetét egy 1738. évi dokumentum ismerteti; eszerint a sáncon belül, elkerítve laktak a szúfi dervisek sejkjükkel, a „kerítés” és a sánc között a törökök, míg a sáncon kívül a kereszténység kapott helyet.²³ A visszafoglaló háború során, Szigetvár ostromzára idején a sáncon kívül eső Turbék leégett, míg a sáncon belüli nagyobb épületek jórészt átvé-

21 *Pap Norbert*: A szigetvári Szulejmán-kutatás keretei, a 2013-as év fontosabb eredményei/Sigetvar’da Kanuni Sultan Süleyman Hakkında Yapılan Araştırmaların Ana Noktaları ve 2013 Yılı Sonuçları. In: Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron i. m. (2. jz.) 23–36.; *Uő*: Kapcsolati helyek és terek – Magyarország és a Balkán. (Kézirat.) Pécs, 2016. 186.

22 *Pap, N.–Kitanics, M.–Gyenizse, P.–Hancz, E.–Bognár, Z.–Tóth, T.–Hámori, Z.*: i. m. (15. jz.) 289–303.

23 *Kitanics Máté*: Szigetvár–Turbék: A szultán temetkezési helye a 17–18. századi magyar, német és latin források tükrében/Sigetvar–Turbék: 17–18. Yüzyıllarına Ait Macarca, Almanca ve Latince Kaynaklar Temelinde Kanuni Sultan Süleyman’ın Mezarının Oluşturulduğu Bölge. In: Szulejmán szultán emlékezete Szigetváron i. m. (2. jz.) 91–109.

szelték a felszabadulást. Az építmények közül a türbét és a dzsámit templomnak szentelték fel, rövid ideig a derviskolostorhoz közelebb eső dzsámiban istentiszteleteket is tartottak. Az épületeket 1692–1693-ban bontották le, ez után csupán egy fal, hátrahagyott építőelemek és a mezőgazdasági művelést megnehezítő törmelékterenger maradt a területen. A szőlők és kukoricaföldek határán lévő, a jezsuiták után a szigetvári plébánia kezébe kerülő helyszínt még több 18. századi forrás, visszaemlékezés is „Török sánc” néven említette. E Török sánc és eredeti funkciójának emlékezete tehát a bontástól, lerombolásától számított három emberöltőn át, egészen az 1780-as évek végéig fennmaradt.²⁴

Másik helyszínünknek, a turbéki kegytemplomnak az alapítására sík, vizegyes helyen, a szőlőhegy kapujától mintegy 400–500 méterre délnyugatra, három út csomópontjában került sor. Ahogy az alapítás évében írott, 1705. évi dokumentum fogalmaz: „A másik, amit Tisztelendőségetekkel közölni akartam, hogy tudniillik a városunk szomszédságában egy polgár betegségében tett fogadalmából, aki innen-onnan bizonyos alamizsnákat gyűjtött össze és kapott, kéresemre egy kápolna épült Segítő Szent Szűz titulussal, bár egyelőre fából [...]”²⁵ Az először fából és sárból emelt kápolnát az 1730-as évektől több periódusban téglából építették át úgy, hogy a remetelakkal együtt végleges formáját – a kegytemplom oltára alá temetkező – Kollár György szigetvári plébános szolgálati ideje alatt nyerte el.

A 18. századi források, amelyek a Török sánc szerkezetét és birtokviszonyait részletesen taglalják, a fentebbieknek megfelelően egyetlen alkalommal sem említik viszonyítási pontként a turbéki kegytemplomot. Hogy két, egymástól jól elkülönülő helyszínről volt szó, arra a szigetvári plébánia birtokainak 1747. évi számbavétele is kiváló bizonyítékkal szolgál. Ebben igen szemléletes, ahogy az összeíró a Melczer-birtokon kívül eső kápolna előtti egyházi földtől a kápolna feletti birtokon át eljut a Melczer-birtokon belül álló szőlőhegyi Török sánchnál lévő három holdas területig: „7. (birtok) A turbéki Boldogasszony kápolna előtt, 2 hold [...], 12. (birtok) Az új sekrestyés szőlője alatt, amerre a turbéki szőlőhegy felé haladunk, 6 holdnyi föld van [...], 13. (birtok) Ugyanazon Boldogasszonynak a kápolnája felett van egy szántóföld, 6 hold [...], 14. (birtok) Azon a helyen, ahol a török tábor állt az ostrom idején, közismert nevén Török sáncon, van 3 hold [...]”²⁶

24 Uo. 92–99.

25 *Siptár Dániel*: Függelék. In: Szűz Mária segítségével i. m. (1. jz.) 87. Az eredeti latin nyelvű szöveg a következő: „Alterum est, quod Reverentiae Vestrae insinuare volui, nempe, in vicinia civitatis nostrae cuiusdam civis in aegritudine concepti voto, qui hinc inde elemosynas aliquas corrogavit, et sumptus, meo contentu aedificatum esse sacellum aliquod sub titulo Divae Virginis Auxiliatricis quamvis ex ligno pro interim [...]” Uo.

26 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest), Magyar Kamara Archivuma, E 156 Urbaria et conscriptiones 94:30. 4–5. Az eredeti latin nyelvű szöveg a következő: „[...] 7. Ante Capellam Beatae Virginis in Turbék Jugera 2 [...], 12. Infra Vineam, moderni Sacristae, qua itur ad Promonthorium Turbék exstat terra jugerum 6 [...], 13. Supra Capellam ejusdem Beatae Virginis est Terra arabilis Jugerum 6 [...], 14. In Loco, ubi Turcicus Campus tempore Obsidionis exstabat vulgo Türkische Schantz sunt Jugera 3 [...]”

Még ennél is kifejezőbb a Fischer Vencel plébános idejére (1717–1734) datálható összeírás, amelyben a következők olvashatók: „5. (birtok). 5 holdnyi tábla, amit a templomnak ...²⁷ postamester hagyott hátra, a két út között, az egyik amerre a Boldogasszony-kápolnától egyenesen Turbékra, míg a másikon Mozs-góra lehet eljutni [...]”²⁸

Az eddigiekén túl még a templom alapítását fél évszázaddal követően (1756-ban) is találunk olyan dokumentumot, amelyben külön említik a kápolnát és a Török sáncot: „A mondott kápolna mellett, közvetlenül a remetelak kerítésénél, kelet felől Turbéki Lukács szomszédságában van egy holdja. A turbéki szőlők között van egy kb. tíz holdból álló régi török sánca, ahol azelőtt egy, az elődje által elbontott török mecset volt. [...] Van egy takaros Segítő Szűz Mária-kápolna Turbék mellett erős anyagokból, a megnevezett Anya tiszteletére ajánlva [...]”²⁹

Az említett forrásokból jól látható: a 18. század elején, de még annak második felében is voltak olyan írástudók, egyházi személyek, akik tisztában voltak azzal, hogy a Boldogasszony-kápolna nem az egykori Turbékon épült fel. Nem véletlenül jegyezték fel, hogy a templomtól indul a turbéki út az akkor már néhány évtizede lerombolt muszlim zarándokhely irányába. Az 1705-ös alapításhoz kapcsolódó szöveg sem véletlenül él a kápolna kapcsán a „városunk szomszédságában” fordulattal, ahogy az 1756-os forrás esetében is fontos megjegyzés, hogy a templom „Turbék mellett” áll.

A rendelkezésre álló források elemzése alapján összességében világosan látszik, hogy a turbéki kápolnának a szulejmáni türbe nem konkrét előzménye, a kápolna ugyanis nem a türbe helyén vagy annak közvetlen környezetében épült fel. Ezen túl más jellegű török kori előzményt sem említenek a korabeli dokumentumokban. Az utóbbi lehetőség kizárásához azonban a forráselemzés nem elegendő, ehhez az objektumon végrehajtott empirikus vizsgálatok is szükségesek. A továbbiakban ennek megfelelően ismertetjük azokat a kutatásokat, amelyeket kutatócsoportunk tagjai a turbéki templom környezetében az elmúlt években végeztek. Ezek segíthetnek ugyanis csak véglegesen tisztázni az említett török kori előzmény kérdését, egyben pedig adalékkul szolgálhatnak a templom és a turbéki Mária-kultusz történetéhez is.

27 Nem kivehető szó, feltehetően a postamester neve.

28 Szigetvári Katolikus Plébánia (könyvtárhelyiség): Prothocollum Parochia Magno Szigethana [...] 1774 (oldalszámok nélkül). Az eredeti latin nyelvű szöveg a következő: „5. Tabula 5 jugerum templo relicta a Postmeisterio ... inter tuas [!] vias unam qua itur a Capella Beatae Virginis Mariae directe ad Turiweg altera in Mosgo [...]”.

29 *Siptár D.*: Függlék i. m. (25. jz.) 88–89. Az eredeti latin szöveg a következő: „Penes Sacellum dictum recta ad sepes Eremicolae ex parte orientali Lucae Turbeki advicinans habet jugerum 1. Inter vineas Turbekienses habet vallatum antiquum Turcicum, ubi Musca Turcica olim fuit per suum praedecessorem diruta ex 10 circiter jugeribus constans. [...] Habetur Capella Beatae Mariae Virginis Auxiliatricis penes Turbik ex solidis materialibus eleganter in honorem praetitulatae Matris dicata [...]” *Kiadta: Gőzsy Zoltán*: Baranya és Tolna vármegye plébániáinak összeírása 1753–1757. Pécs, 2016. (Seria Historicae Dioecesis Quinqueecclesiensis 14.) 103–104., 106.

A 2009. évi geofizikai kutatás és ásatás eredményei

Kováts Valéria 1971-ben mind a templomban, mind a templomkertben szondázó ásatást végzett, melynek során másodlagos török kori beépítéseket és állítása szerint török kori téglatörmeléket talált.³⁰ A türbét az ásatási naplójában szereplő bizonytalan adatok alapján ezen a helyszínen feltételezte. A napjainkra tökéletesedett ásatási módszerekkel 2009-ben tisztázni szeretttük volna, hogy a türbe tényleg a kápolnánál volt-e, illetve ha igen, akkor a szigetvári vár egyik előretolt erősségét képező területen milyen egyéb épületek és védművek álltak. Mindezek érdekében a lelőhelyen a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke és az Isztambuli Egyetem Művészettörténet Tanszéke geofizikai felméréssel kombinált újabb szondázó ásatást folytatott Hancz Erika és Fatih Elcil vezetésével.

A geofizikai felmérést az Echthelion Bt. végezte el a templomtól délre és nyugatra lévő füves-fás területen.³¹ A templomkertben, a déli kapu közelében egy négyszögletes épület vonalát sikerült feltérképezni, mely egy a forrásokban szereplő újkori épületnek bizonyult, illetve a templomkerten kívüli kerestől a templomkert nyugati kapuja felé egy halvány, a búcsújáróhelyhez köthető, útnak látszó vonal volt kivehető a felmérésen. Ezeken kívül mind a templomkertben, mind a templombelsőben negatív eredménnyel zárult a kutatás, így a türbét és a körülötte lévő épületek nyomát nem sikerült azonosítani. A templomkerten kívül a déli kapu közelében egy nagyon halvány anomália jelentkezett, mely a feltárás során szintén modern korinak bizonyult. A tapasztalt anomáliák alapján nem lehetett elkülöníteni olyan történeti korú objektumot, melynek funkciója biztosan azonosítható lett volna (árok, épület stb.). Mivel a talajt a modern korban erősen megbolygatták, mégis célszerűnek tűnt elvégezni egy rövid szondázó ásatást annak érdekében, hogy a helyszínt biztosan ki lehessen zárni.

A geofizikai felmérést követő ásatás 2009. július 3. és 2009. július 30. között zajlott.³² Először a templomkerten kívül, attól 3 m-re délre található, bizonytalan külső anomáliánál Total station segítségével egy 5×5 m-es szondát jelöltünk ki. A mélyítést gépi, majd kézi erővel végeztük el.

Elsőként az 5×5 m-es szonda keleti felét kezdtük el feltárni (a nyugati részen csak felszíni mélyítés történt). A jelenlegi felszíntől számított –23 cm-en megjelentek az első, modern kori leletek (fém- és üvegtöredékek). Mélyebben is csak

30 Ez utóbbi a Janus Pannonius Múzeum raktárában már nem található meg.

31 *Bertók Gábor*: Szigetvár-Turbék feltételezett régészeti lelőhely geofizikai felmérése. In: *Hancz Erika*: A 2009. évi régészeti kutatások a turbéki katolikus templomnál. Jelentés. 2010. (JPM Adattár, MNM Adattár és KÖH Adattár). A felmérés műszere a következő volt: Gemsys GSM 19 Overhauser magnetométer gradiométer összeállításban (0.01 nT felbontás, 0.2 nT abszolút pontosság) és Mala Geoscience földradar 250 MHz-es antennával.

32 A kutatási program keretében végzett régészeti feltárás az akkori Kulturális Örökségvédelmi Hivatal támogatásával és anyagi finanszírozásával valósulhatott meg. A programban konzulensként részt vettek: Prof. Dr. Visy Zsolt egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem), Prof. Dr. Ara Altun akkori tanszékvezető egyetemi tanár (Isztambuli Egyetem) és Prof. Dr. Mehmet Baha Tanman egyetemi docens (Isztambuli Egyetem). Dr. Gere László, a KÖH munkatársa is figyelemmel kísérte a munkát.

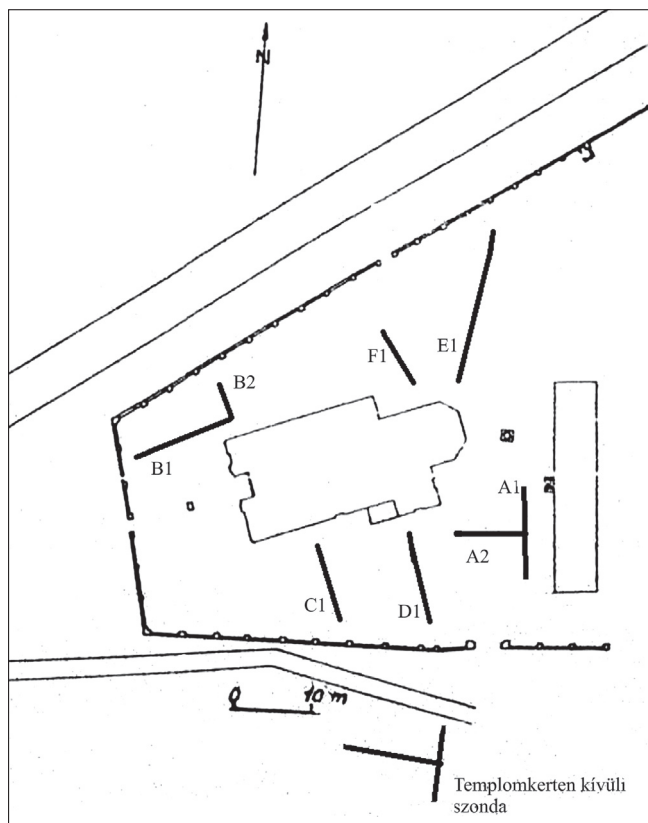
19–20. századi leletanyag került elő, 1886-ban vert pénzérme, illetve modern kori bőr cipőtalpak és vasalások.

Mélyebben csak a szonda keleti felét kutattuk meg, kutatóárokka alakítva a szondánkat, dél felé újabb 5 m-rel bővítve azt. A szonda északi részén rögtön a felső talajréteg alatt egy egymás melletti, de nem kötésben lévő köves felület jelentkezett. Ez az újkori út egy részét képezhette, és csak modern kori leletanyagot tartalmazott. A felszíntől számított –30 cm mélységben egy 18–19. századi, belső oldalán fehér mázas, kívül mázatlan, peremén zöld folyatott mázas kerámia peremtöredéket találtunk, mindenféle kontextus nélkül. A szonda északkeleti sarkában –35 cm-en mázatlan és egyszínű mázas, vörös anyagú kerámiatöredékek és üvegtöredékek voltak megfigyelhetők. Épületek nyomai nem kerültek elő. A szondában –1,85 méterig hatoltunk le. Ezt követően T alakban a korábbiól kiindulva egy újabb, 12 m hosszú szondát nyitottunk, de a kutatás negatív eredménnyel zárult. A későbbi lehetséges vizsgálatok és datálás miatt visszatettük az ebben a szondában talált modern fém cipőalkatrészeket és a templomkertbe helyeztük át a kutatást.

A templomkert belsejében a szondák többségét a templomra merőlegesen alakítottuk ki, de úgy, hogy azok nem érték el a falat a további vizesedés elkerülése érdekében. Az apszistól délkeleti irányban található négyszög alakú épület előtti térrészben egy észak–déli irányú, 80 cm széles, A1-es számú szondával kezdtük meg a munkát. Itt, ezen a helyen jelentkezett a négyszög alakú jelenség a geofizikai felmérésen.

A szonda hossza először 6 m, szélessége pedig 80 cm volt. A metszetében –80 cm mélyen újkori habarcs- és téglamaradványokat figyeltünk meg, és ugyanebből a rétegből egy 1873-as érme is előkerült. A szondát 6 m-rel dél felé kibővítettük, majd a közepéből T alakban kiágazva az A1 szondára merőlegesen a templom felé egy újabb, 10 m hosszú szondát húztunk, amely az A2 elnevezést kapta. Véleményünk szerint a templom apszisának déli része felé nyíló kapu nyomát, valamint a négyszögletes épület és ezen kapu között egy téglával borított újkori út részletét is sikerült megtalálni. Ez az út a szonda északi végében –20 cm mélységben volt beazonosítható. Az itt előkerült modern kori téglák teljesen megegyeztek a négyszögletes melléképület falában megfigyelhető téglákkal. A szondák bontása során több 19. századi pénzérme látott napvilágot szórt helyzetben. Az A2 szondából –35 cm mélységben egy 1852-es, míg az A1–A2 szondák találkozásánál –35 cm-en egy 1895. évi pénzérme bukkant felszínre. A szórványos kerámiaanyag a későbbi kiértékelés során török kor utáni magyar terméknek bizonyult. Az előbbieket mellett –40 cm mélységben egy kis méretű, nyakban viselhető, újkori bronzkereszt került elő.

Mindezekkel egy időben a templomtól északnyugati irányban, a templomkertben belül egy 72 cm széles új szondát kezdtünk mélyíteni munkagép segítségével, a templom falával párhuzamosan, 15 m hosszan. Ezt az árkot a keleti végében egy erre merőleges résszel 5 m-rel meghosszabbítottuk L alakban. Ezek lettek a B1–B2 kódszámú szondák. Itt a kézi mélyítés során szórványosan barokk kori habarcs- és téglatörmelék jelentkezett a felső szintben, mélyebben viszont semmi sem került elő.

2. ábra. A turbéki kegytemplomnál végzett 2009. évi feltárás szondáinak helyzete. Készítette: Hancz Erika

A C (C1) jelzetű szondát a templomkertben a templom délnyugati részéhez közel húztuk meg 10 m hosszan, északnyugat–délkelet irányban, a templom falára merőlegesen, 70 cm mélyen előbb munkagép segítségével, majd kézi bontással. Itt –10 cm-en egy nyakban viselhető, kis méretű bronzkeresztet találtunk. A szonda végső mélysége átlagosan –230 cm lett, szélessége 70 cm, hossza pedig 620 cm.

A D (D1) szonda helyét is kijelöltük 12 m hosszúságban, majd mélyítési kezdtek a templomtól délre, a C1 szondával párhuzamosan, attól keletre. Itt –10 cm mélységben 10 db újkori pénzermét találtunk szórt helyzetben. –20 cm mélységben egy egyszínű zöld mázas kerámia töredék is napvilágra került, mely török kor utáninak bizonyult. A szondában –35 cm mélyen egy újabb újkori pénzermé, míg –45 cm mélyen egy kis rézkereszt bukkant elő. A szonda déli részében –30 cm-en egy 180×80 cm-es területen nem szabályos, újkori téglákkal borított felület látszódott. Ugyanezen szonda közvetlen közelében a felszínen egy 1888. évi pénzermé került elő.

3. ábra. Újkori ónmázás tál, folytatott mázpötytös tál, balkáni hagyományú korsó oldaltöredékei és újkori mellkeresztek a 2009. évi régészeti feltárásból. Fotó: Hancz Erika

Ezt követően megkezdtük a templom apszisának bal oldalánál az északkelet–délnyugat irányú, 20 m hosszú E (E1) szonda mélyítését munkagéppel. –30 cm-en egy újkori pénzérmét találtunk, mást ugyanakkor nagyobb mélységben sem sikerült megfigyelni.

A templom szentélyétől északra egy északnyugat–délkelet irányú, F (F1) jelű szondát húztunk, melynek a mélysége 140 cm, szélessége 80 cm, hossza 7 m lett. A megnyitott szonda déli végében kis mennyiségben újkori, török kor utáni téglas és habarcsmaradványok kerültek elő. Az F1 szonda déli végén kibontottuk a 2 m hosszan nyúló, rendezetlenül található újkori téglatöredék környezetét. Itt két db piros anyagú föltöredéket találtunk, mely ugyancsak török kor utáinak bizonyult. Szintén fontos, hogy a fentebb említett, a feltárás során még kérdésesen török korinak is tartható kerámiákról a vizsgálatok során kiderült, hogy a 17. század végén, illetve a 18. században lehettek használatban.³³

Összességében az ásatás során a türbe és a turbéki katolikus templom helyének azonosságát nem tudtuk bizonyítani. Néhány szórt helyzetű kora újkori kerámiatöredéken kívül semmilyen 16–17. századba tartozó nyomot nem találtunk a templom területén és annak közvetlen környezetében, a leletanyag későbbinek bizonyult. Amennyiben a türbére épült volna rá a turbéki templom, a templomkertben húzott szondák segítségével meg kellett volna találnunk az 1664. évi, Esterházy Pál által készített helyszínrajzon szereplő épületek maradványait, emellett nagy mennyiségű török kori építési törmelékkel (tégla, habarcs, tetőcsérep, ólomlemez stb.) és mindennapi használati tárggyal is találkozunk kellett volna. Ezzel szemben török kori megtelepedés vagy török kori épületek nyomai a lelőhelyen nem bukkantak elő.

A 2014. évi geofizikai vizsgálatok eredményei

A 2013 elején megkezdett, a török állam által finanszírozott kutatások kiemelt figyelmet fordítottak arra, hogy mielőbb és minél teljesebben tisztázzuk a turbéki templom esetleges török előzményeinek kérdését. Az volt a hipotézisünk, hogy ha egyáltalán volt is török kori előzménye a templomnak, akkor azt az épülettől nagyobb távolságra, esetleg a turbéki út túloldalán vagy a templom felőli oldalán, olyan, eddig még nem vizsgált távolságban kell keresnünk, amelyre 2013-at megelőzően egyetlen kutatás sem terjedt ki. 2014. október–novemberben elektromágneses (EM-38) és vertikális mágneses gradiens (G-858), továbbá földradar (GPR) méréseket is végeztünk a templom környezetében.

A vizsgálatok nem hoztak pozitív eredményt. A több módszerrel végrehajtott kutatás nem tárta fel sem nagy, délkeletre tájolt épületek maradványait, sem pedig egy ezeket védő erőd sáncait, illetve más kapcsolódó maradványokat.³⁴ Két kisebb kiterjedésű anomáliát azonban sikerült azonosítani: egy 2×3 m kiterjedésű kisebb mélyedést a templomudvar délnyugati sarkában, valamint egy 4×4 m területű a templomkert nyugati kapuja előtt található Krisztus-szobor környezetében.

33 Hancz Erika: A 2009. évi régészeti kutatások i. m. (31. jz.).

34 Tamás Tóth–Zoltán Hámori: Research in Szigetvár Localising the Former Ottoman Settlement of Turbek, the Place Where the Inner Organs of Suleiman the Magnificent Were Buried. Report of Geophysical Examinations in Turbék Made by Geomega LTD. Bp., 2014.

Mindkét kisméretű anomália újkori talajmोजgatásra utalt. A turbéki út túloldalán semmilyen anomália sem jelentkezett.

Fém-detektoros felmérés – pénzérmék a templomudvarban

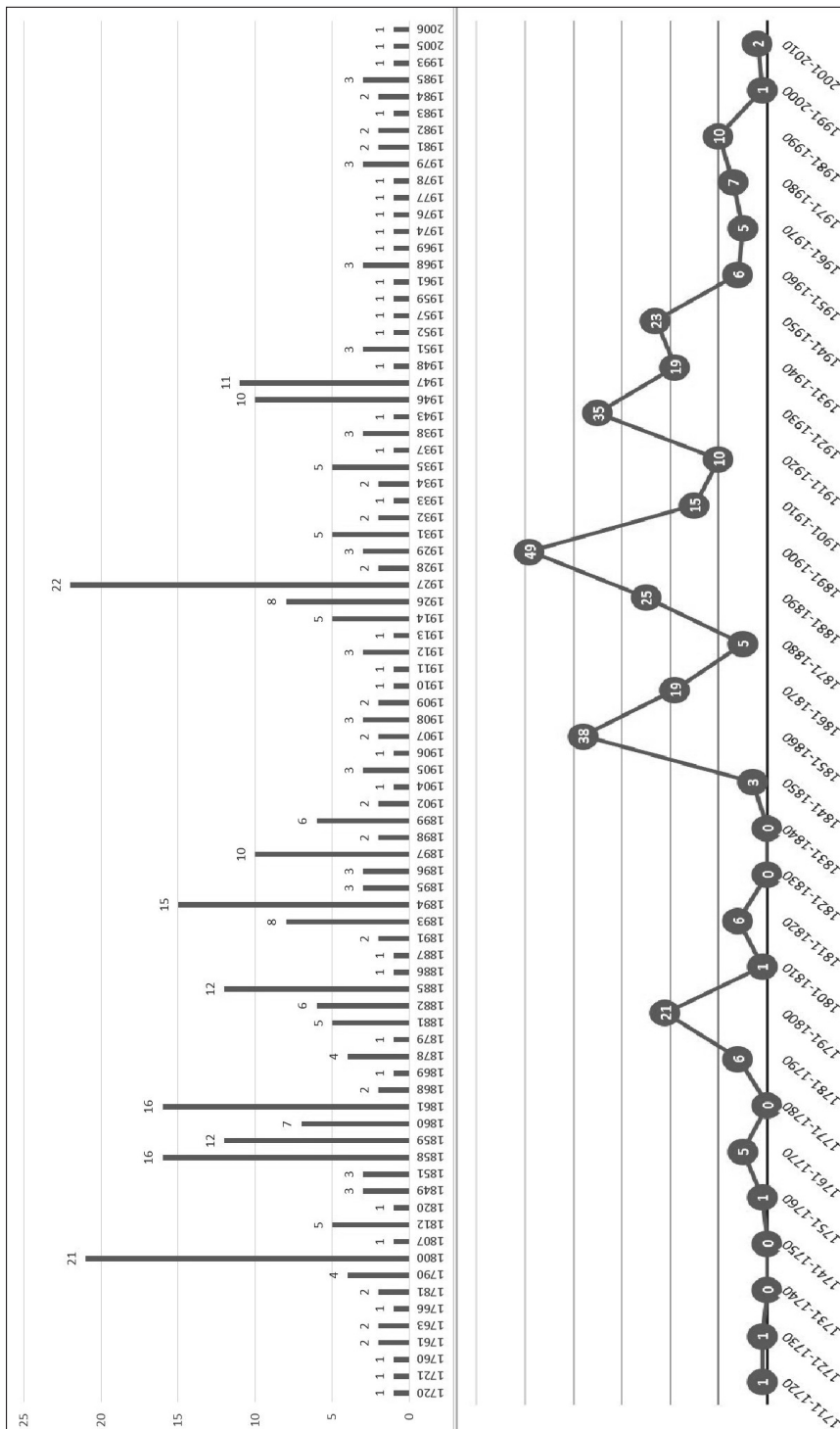
A régészeti és geofizikai vizsgálatok ellenőrzése és kiegészítése érdekében Kitanics Máté 2016 júliusától 2016 novemberéig több szakaszban fém-detektoros felmérést végzett a turbéki templom kertjében. A vizsgálatra Teknetics Eurotek metáldetektorral került sor a mintegy 0,38 hektár területű udvarban. A minél részletesebb és pontosabb eredmény elérése érdekében a kutatás több lépésben zajlott úgy, hogy minden területszakaszban legalább három alkalommal megtörtént a teljes átvizsgálása. Ez részben összefüggött azzal is, hogy a kezdetben nehezen hozzáférhető részekben, főként a téglakerítések bokros belső oldalán, a bácsi-kalocsai érsek szeptember eleji turbéki látogatása miatt megtisztították a területet, illetve a templomudvar nagy részén ismételt levágták a fűvet. Ezt követően csak egyetlen olyan kisebb terület maradt a templomudvarban, a remetelaktól délre, illetve délkeletre, ahol a vizsgálatok nehézségekbe ütköztek, mivel ezeket a részeket a helyiek és az ide látogatók is szeméttlerakóként használták. A fémszennyezés itt korlátozta a kutatásokat.

A vizsgálatok során a templomudvarban összesen 314 db érme került elő. Az érmék nagy száma azt mutatta, hogy a széles körben elterjedt hagyomány ellenére, miszerint a templom Szulejmán szultán türbéjének helyén épült fel, korábban itt nem próbálkoztak sem legális, sem illegális műszeres fémkereséssel.

4. ábra. 18–19. századi érmék a turbéki templomudvarból. Fotó: Kitanics Máté

A vizsgálat legfőbb feladata annak kiderítése volt, hogy a terület használatba vétele az éremleletek szerint már a török korban megtörtént-e, vagy bizonyíthatóan csak azt követően. A leletek verési éve alapján 2016 novemberének elejére a korábbi geofizikai felmérésekkel és régészeti feltárásokkal egyezően beigazolódott,

5. ábra. A turbéki templomkertben talált éremleletek darabszáma verési év szerint, illetve évtizedes bontásban. Szerkesztette: Kitanics Máté. Grafika: Szalai Gábor–Kustra Zsófia

hogy a templomudvar területének használatba vételére csak a 18. század elején került sor.³⁵ A két legkorábbi pénzlelet ugyanis egy 1720-as ezüst 3 krajcáros és egy 1721-es ezüst 1 krajcáros érme volt. A verési évek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy még ha az idők folyamán a pénzforgalom erősödött is, és egy-egy érmét hosszabb ideig használtak is, a területhasználat intenzitása először I. Ferenc uralkodásának idején, a 19. század első évtizedeiben nőhetett meg, hogy azután néhány évtizedes visszaesést követően az 1850-es évek végétől és az 1860-as évektől a 20. század elejéig egyfajta virágkorról beszélhessünk. Az I. világháború után, az 1920-as évek végétől ismételt fellendülés tapasztalható, mint ahogy rövid időre a II. világháborút követően is. Ez utóbbit a szocializmus időszaka törte meg, bár valódi „csendről” csak a rendszerváltás után beszélhetünk.

Összegzés: a templom török kori előzményére vonatkozó érvek és ezek relevanciája az elvégzett vizsgálatok alapján

Már Németh Béla, Szigetvár első monográfusa felhívta a figyelmet a nép körében élő legendák utalásaira, és ezeket érvként használta Kováts Valéria és Szabó Géza is. A legendák azonban nem említenek török épületeket, csupán Szulejmán táborozási és halálzási helyére vonatkozóan tartalmaznak olyan utalásokat, amelyek messze nem egyértelműek. Ezek ugyanis legalább három helyet rajzolnak ki: a Sztrácsovai kút környékét az Almás-patak mellett, a turbéki kegytemplom környékét, valamint a turbéki szőlőhegyet. A 2013 óta folyó kutatások tisztázták, hogy a halálzási hely a turbéki szőlőhegyen volt.³⁶ Pap Norbert úgy véli, hogy a templomot Szulejmánhoz kapcsoló legenda döntően emlékezetpolitikai megfontolások alapján keletkezett.³⁷

A kutatók közül egyesek a templomot a türbe egykori helyére tették,³⁸ mások a dzsámi épületével azonosították,³⁹ de voltak olyanok is, akik szerint a lerombolt türbe mellett épült fel, attól kisebb távolságra.⁴⁰

A szőlőhegyen folytatott 2015–2016. évi ásatások feltárták ugyan a szulejmáni sírkápolna és a komplexum részeit, de azt, hogy a turbéki templom környezetében korábban más török épületek állhattak, ennek alapján nem lehetett kizárni, azt csak a helyszíni vizsgálatok tudták egyértelműen igazolni vagy cáfolni. És ha ott valóban lettek volna ilyen épületek, akkor ott is elő kellett volna bukkanniuk oszmán használati tárgyakkal és érmékkel, és ezeknek ugyanúgy tükrözniük kel-

35 A szőlőhegyi feltárás területén és annak közvetlen környezetében részben Kitanics Máté végezte a fém-detektoros vizsgálatokat. A lelőhelyen több 16–17. századi magyar és lengyel érme, továbbá török akce is előkerült.

36 Ld. a 15. jz.-ben.

37 Ld. a 21. jz.-ben.

38 Ld. a 4. jz.-ben.

39 Ld. a 7. és a 8. jz.-ben.

40 Ld. a 13. jz.-ben.

lett volna az 1705-ös alapítást megelőző korszakot, vagyis a 16–17. századi előzményeket, mint a szőlőhegyen – hiszen az oszmán kori élet nyomait semmi esetre sem tüntethették el teljes egészében a török kor elmúltával.

A fentebb ismertetett 2009. évi régészeti feltárás és geofizikai felmérés, továbbá a 2014. évi geofizikai felmérés a turbéki templomnál semmilyen nyomát sem találta oszmán kori épületeknek, erődítésnek és sáncároknak. A pénzérmék is mind későbbre, a 18–21. századra datálhatók. Ezzel szemben a türbe igazolt környezetében, a szőlőhegyi helyszínen előkerült érmék pontosan mutatták a Szulejmán szultánhoz köthető zarándoktelepülés fennállásának idejét. Még egyszer ki kell hangsúlyoznunk: ha a templom környéke az oszmán hódoltság korában is lakott vagy használt hely lett volna, ott ugyanúgy előkerültek volna ilyen leletek.

Az épületben és környékén megfigyelhető török építőanyagok, továbbá más török kori épülettartozékok hosszabb ideje a türbe–templom kontinuitás bizonyítékai között szerepelnek. Kétségtelen tény, hogy a templomnál megfigyelhetők török kori téglá-, illetve más korabeli maradványok. Ugyanakkor ezek kis számban, a lelőhelyüket illetően pedig nagyon koncentráltan fordulnak elő. Már Kováts Valéria is azt gondolta, hogy a török épületelemeket másodlagosan építhették be, az általa török téglatörmelékként meghatározott építőanyagot pedig deponálási helyként azonosította.

Szabó Géza úgy vélte – tényleges saját vizsgálatok, ásatás nélkül –, hogy a templomudvarban előforduló törmelék a türbe és a hozzá kapcsolódó épületek omladéka lehetett. Ugyanakkor a feltételezett épületek alapozásának nyomait a geofizikai vizsgálatok nem tárták fel a templomudvarban és környezetében, ahogy a turbéki út túlsó oldalán sem. Emellett a felszínen sem figyelhetők meg török kori épületekre (habarcsra, török téglára, kúpcserépre, ólomlemezekre) utaló nyomok.⁴¹

Úgy véljük, hogy a templom építése során az építőanyagban szegény dél-zselici térségben felhasználták az értékes, jó minőségű anyagból készült török épületek maradványait. Nemcsak a turbéki templomban, hanem a Szigetváron található ferences kolostor templomában is láthatunk hasonló török épülettartozékokat. A Kováts által a templomudvarban megtalált, koncentráltan megfigyelt törmelék viszont nem omladék, mint ahogy azt Szabó feltételezte, hanem Kováts eredeti feltételezésének megfelelően deponált anyag, azzal a különbséggel, hogy azt biztosan nem helyben bontották el, hanem úgy szállították ide. A szállítás történhetett a városból, de még inkább a plébánia legközelebbi birtokáról, a szőlőhegyi Török sánctól, ahol az épületek bontását követően is bőven maradt felhasználható építőanyag, amely ott a föld művelését akadályozta.

41 A szőlőhegyi helyszínen viszont a feltárt török épületek környezetében nagy kiterjedésben és igen nagy intenzitásban figyelhető meg a felszínen török kori törmelék.

MÁTÉ KITANICS–ERIKÁ HANCZ–TAMÁS TÓTH–NORBERT PÁP
THE PROBLEM OF OTTOMAN ANTECEDENTS
TO THE SHRINE OF TURBÉK

A long-lasting legend has maintained that the *türbe* of Sultan Suleyman had originally been located on the site of the shrine of Our Lady of Perpetual Help at present-day Turbék. The research group established in 2013 for the identification of the sultan's tomb has excluded the church from the group of potential locations, however. Yet this by no means meant that the shrine could have no precedent in the Ottoman period. In order to explore the problem, we have elaborated a complex methodology: alongside the written evidence, we have also examined the results of geophysical analyses and archaeological excavations, and made intensive metal detector explorations. The present study is a summary of the results accumulated so far.

*Kitanics Máté (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet)*
Hancz Erika (Pécsi Tudományegyetem)
Pap Norbert (Pécsi Tudományegyetem)
Tóth Tamás (Geomega Kft.)

CONTENTS

STUDIES

- Máté Kitanics–Erika Hancz–Tamás Tóth–Norbert Pap:
The Problem of Ottoman Antecedents to the Shrine of Turbék 1
- Ákos Kárbin: The Austro–Hungarian Bank
and the Antecedents of the Currency Reform in 1892 19
- Péter Vámos: Friendly Aid and Self-Reliance.
The Hungarian Geophysical Expedition in China, 1956–1962 47

WORKSHOP

- Judit Csáki: Chancellery and History Writing in 14th-Century Hungary.
A Survey of Research History 77
- Viktória Kovács: The Patrons of Lelesz 103
- János Rada: The Rhetoric of *Kulturkampf* and Protestantism in Hungarian Pamphlets 129
- Dávid Turbucz: The Image of Piłsudski in Interwar Hungary 145

REVIEW ARTICLE 163

COMMEMORATION 173

E számunk szerzői

BORHI LÁSZLÓ, az MTA doktora, tud. tanácsadó (MTA BTK TTI) • CSÁKÓ JUDIT PhD, tud. segédmunkatárs (MTA BTK TTI) • GÖZSY ZOLTÁN PhD, tszv. egy. docens (PTE) • HANCZ ERIKA, tud. segédmunkatárs (PTE) • KÁRBIN ÁKOS PhD, csoportvezető főlevéltáros (VERITAS Történetkutató Intézet) • KITANICS MÁTÉ PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • KOVÁCS VIKTÓRIA, tud. segédmunkatárs (MTA BTK „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport) • PAP NORBERT PhD, tszv. egy. docens (PTE) • RADA JÁNOS egy. tanársegéd (Miskolci Egyetem) • TÓTH TAMÁS PhD, geofizikus (Geomega Kft.) • TURBUCZ DÁVID PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • VARGA SZABOLCS PhD, főiskolai tanár (Pécsi Hittudományi Főiskola) • VÁMOS PÉTER, a nyelvtudomány (orientalisztika) kandidátusa, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI)

MTA BTK TTI = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

PTE = Pécsi Tudományegyetem

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható